

ỌMỤMỤ IGBO NA MAHADUM ABUGHỊ ANỌMNISI

Aloysius U. Umeodinka, PhD

Ngalaba Amụmamụ Igbo, Afrịka na Eshia

Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka

au.umeodinka@unizik.edu.ng

+2348039563380

Ụmị edemede

Nchọcha a bụ nke isiokwu ya bụ “Ọmụmụ Igbo na Mahadum Abughị Anọmnisi”. Otu n’ime ebumnuche ndị e ji maka ha eme nchọcha a bụ ikọwa ihe bụ anọmnisi. Ebumnuche ndị ọzọ bụ: ichọputa etu ndị na-amụ Igbo si anọ n’isi, ihe na-akpata onọdụ inọ n’isi, oghom na-esite n’ino n’isi na ihe a ga-emegasi iji wee belata onọdụ anọmnisi. Usoro anyị na-agbaso n’ime nchọcha a bụ usoro nchọcha kenkọwa nkịti (descriptive research) na usoro nkọwa kesovee/usoro nkọwa keajujụ onụ (descriptive survey research). Atụtụ nchọcha a bụ nke ike agburu (Ethnolinguistic vitality theory) na atụtụ njumafọ onwe (theory of self-esteem). Nchọputa nke mbụ bụ na umuakwukwo ngalaba Igbo amatachaghị uru dī n’amumamụ ha. Nke ọzọ bụ na onye ọbụla gara mahadum bụ asambo digrii ka ọ na-achọ, etu ahụ ka ọ dīkwa onye na-amụ Igbo. Ya bụ na ọrụ na-eche onye mụrụ ihe ọzọ na-ehekwa onye mụrụ Igbo. A chọputakwara na nchikọta ihe a na-akuziri ha gbadokariri ukwu na sayensi asusu, nzikorita ozi, komputa, amumamụ na omenala.

Okwu Mmalite

Ihe ọbụla a na-eme n’uwa nwere ihe kpatara e ji eme ya, ma izu ahia, iru ọrụ, ma igu akwukwo. Agum akwukwo bụ nke gbasara anyị n’ebe a. Ebe o si gbasara anyị bụ n’amum Igbo na mahadum.

Anyị choro ime nchọcha n’isi okwu a bụ “Ọmụmụ Igbo na Mahadum Abughị Anọmnisi”. Isi okwu a aputaghị na nkịti. Kepu kepu anyị na-anụ na-adị ka ọ na-arutụ aka n’etu obi na-adị umu akwukwo na-amụ Igbo na mahadum. O na-adị ka ha ejighi ezi obi ha amụ ya; na-adikwa ka igu ya anaghị enye ha afo ojuju. O na-adikwa ka ha ana amụ ya n’udi “a hughị ka e mere, e mee ka a huru”. O na-adicha ka onu anaghị aka ha aka ikwuputa na ha na-amụ Igbo na mahadum. O na-adizi ka ha anaghị esonyecha n’ihe a na-emegasi n’ulo akwukwo, na-ezocho ezo ka a ghara ima na ha na-amụ Igbo. O bụ etu a anyị na-eche onodụ ha dī mere anyị ji choro ime nchọcha n’isi okwu a, ka anyị wee mata nke bụ ezi okwu.

N’ihi ya, otu n’ime ebumnuche anyị ji eme nchọcha a bụ ka anyị mata ihe bụ nkọwa anọmnisi umu akwukwo na-amụ Igbo na mahadum. Ebumnuche ndị ọzọ bụga ndị a:

ichọputa etu ndị na-amụ Igbo si egosi anọmnisi, ihe kpatara ha ji egosi anọmnisi, oghom na-abịara ha, nakwa ihe a ga-eme iji wee belata ọnoḍu a.

Usoro dị na nkwardo anyị ga-agbaso wee me nchọcha a bụ nke sọvee (descriptive survey research). Atụtụ abụọ ga-eduzi anyị ụzọ na nchọcha a nke ike asụsụ agbụrụ (ethnolinguistic vitality theory), nke si n'aka Bourhis, Giles na Taylor (1977) na atụtụ njumafọ onwe (theory of self-esteem), nke si n'aka James (1892).

N'iji hụ na edemede nchọcha a gara nke ọma, anyị haziri usoro edemede anyị ụzọ anọ ndị a: okwu mmalite, ntulegharị amụmamụ, ntucha nchọputa nchọcha na nchikọta nchọputa nchọcha na mmechi. Anyị ga-ewere ha n'otu n'otu.

Ihe nke mbụ ka anyị ga-eleba anya na ya bụ okwu mmalite. N'okwu mmalite a ka anyị choro ikwado mmuọ oḡu ka o wee mata ihe edemede nchọcha anyị bụ maka ya na ihe kpatara anyị jiri bagide ime nchọcha n'isi okwu a. N'ime ya ka anyị ga-akọwa etu anyị si wee hazi usoro edemede nchọcha a.

Ntulegharị agumagu ga-abụ inyocha ihe ndị e derela gbasara isiokwu anyị n'uzo di iche iche. N'ebe a kwa ka anyị bu n'uche itulegharị udi ihe a na-akuziri umu akwukwo na ngalaba Igbo di na mahadum di iche iche. Olile anya anyi ebe a bu na ntulegharị a ga-eme ka anyi hu n'uju, ihe ndi a na-achọ ka ndi muru Igbo mata n'ulo akwukwo. Anyi ga-esi na ya mata ohere ha nwegasiri n'amumamu ndi ahụ iji nweta oru ma ha guchaa akwukwo na mahadum. Anyi ga-anokwa n'ebe a kowatuo atutu abuo anyi ji eme nchọcha.

Ntulegharị agumagu gasia, anyi abanye na ntucha nchoputa nchọcha. Ihe anyi kwadoro ime ebe a bu ichighari, tulee, lewaa, lebamie anya, ma tuchaa okwu niile anyi nwetere n'amumamu na n'ajuju onu anyi juru ndi mmadu. Mgbe anyi na-eme nke a, anyi ga-eledo anya n'ebumnuche nchọcha anyi n'otu n'otu, tinyere isonye na ntuzi aka atutu nchọcha anyi ga-enye. O bu ebe a ka anyi na-atu anya isi nweta nchoputa nchọcha anyi n'otu n'otu.

Na nkeji nke anọ ka nchikọta nchoputa nchọcha niile ga-ebiri oku. Ebe a kwa ka anyi ga-ekwu okwu mmechi iji wee weta nchọcha a n'isi njedebe. Okwu mmechi anyi ga-egosị na anyi enwetela nchoputa ihe ndi ga-eme ka umu akwukwo na-amu Igbo gharazie ino n'isi.

Nchoputa di etu a ga-eme ka edemede nchọcha a baara otutu ndi mmadu uru. Uru o ga-aba ga-erute ma asusu Igbo n'onwe ya, nakwa umu akwukwo na-amu Igbo. A na-atukwuazi anya na ndi nkuzi Igbo ga-erite uru nke ha site n'edemede nchọcha a.

Ntulegharị Agumagu

N'ebe a ka anyi ga-atulegharị ihe e derela gbasara isiokwu a, ma nke metutara ya kpomkwem ma nke agbasaghi ya kpomkwem. Nke a di mkpa n'ihi na o ga-eme ka ndi ga-agu ndeputa nchọcha a kpakoo uche ha n'ihe gara aga n'ihi na o ga-enyere ha aka ighota edemede a.

Ụdị Amụmamụ Dị n'Ụlọ Akwụkwọ

Orụ anyị na nkeji nke abụọ a bụ itulegharị ihe ndị e derela banyere amụmamụ dị iche iche a na-amụ na ngalaba Igbo. N'itulegharị ha, ebumnuche anyị bụ iledo anya n'ụdị mmụta na igba mbọ ga-esite na nke oḅula wee nyere ha aka ịbara onwe ha uru, site n'inweta orụ ma ha guchaa akwụkwọ na Mahadum.

Amụmamụ Lingwistiks na Igbo

Yusuf (2007) na-asị na lingwistiks na-amụ asụsụ site n'ilechaputa ihe n'asụsụ na n'ikowa ya. Lingwistiks nwekwara ike imeputa iwu asụsụ. E nwekwara ike ịmụ lingwistiks n'uzọ grama, nke ga-agunye oḅidị ụda, oḅidị ụda asụsụ, mmebe okwu, usoro okwu na nghota okwu; nwekwaa ike ịmụ ya n'ụdị lingwistiks mmerenootu, lingwistiks ime mmụọ, ma o bụ lingwistiks mbamuru.

Finch (2000) na-akowa na lingwistiks na-eleba anya n'etu ndị mmadụ si eji asụsụ eme ihe, wee si na ya kowaa etu e si etinyegasi asụsụ n'orụ. N'ikwu etu e si eji asụsụ eme ihe ka ha na-esi emeputa iwu ndị na-asụ asụsụ na-agbaso.

Na nchikota nkowa lingwistiks, o bụ usoro na-esi n'uzọ sayensi amụ maka asụsụ. N'ịmụ maka asụsụ, ha na-ekwu etu asụsụ si akpa agwa, oḅidị ya na njirimara ya. N'otu aka ahụ, ha na-enwe nkwekọrịta na lingwistiks na-enyocha nsogbu si n'asụsụ aputa, na-ekwukwa etu a ga-esi gbochie ya. Etu ahụ kwa ka o si eleba anya, choputa ka e si eji asụsụ eme ihe, wee si na ya nwee mkpebi, tuputa atutu ga-ekwu etu a ga-esi na-eji asụsụ eme ihe. Nkwekọrịta ha bụkwa na a na-amụ lingwistiks site n'oḅidị ụda, fonoloji, mofoloji na sintaaks wee ruo na semantiks.

O bụzị Yusuf (2007), na mpuruchie ya, na-ekwu na ihe e ji eme amụmamụ lingwistiks bụ ịjị zuputa ndị nkuzi asụsụ, tumadi asụsụ Naijiria. Ha na-atụ anya na ndị nkuzi a ga-abụ ndị ga-eme nke oma. Imata ihe ndị a ga-eme ka ha mara asụsụ ha na orụ diara ha na ya, ya bụ ịkuzi nkuzi.

N'okwu Ndimele (2005), ihe a na-amụ na lingwistiks na Naijiria na-agbado ukwu na mmeputa usoro edide, asụsụ izugbe, okaasụsụ, mmebe nkowa okwu, nkowa uto-asụsụ Igbo, na nkuzi Igbo na Bekee n'ụlọ akwụkwọ. O na-ekwu na e kwesiri ka a gbanwee ya, bido kuzie ihe ndị ga-emetuta ihe ndị mmadụ na-emegasi na ndụ were akpata ego.

www.masterstudies.com na-akowa na ịmụ asụsụ nne na-enye aka n'ichikota akuko gara aga maka agburu ahụ, nakwa n'ichekwa omenala ha, ma mee ha aburu ezigbo ndi agburu ahụ, tozuru etozu. N'aka nke ozọ, www.aph.gov.au na-ekwu na ịmụ asụsụ na-eme ka onye ahụ na omenala ya nwee njikoro; na-emekwa onye ahụ o nwee afọ ojuju ịjị agburu ya me ngala. O na-enyekwara ya aka ihafe omenala ya si n'aka fere aka.

Na nkowa nke www.study.com, mmadụ ịmụ asụsụ ya di mkpa, n'ihi na asụsụ bụ ya ka e ji ahafe ihe agburu kporo mkpa, iwu agburu ahụ, omenala ha, odibendi, ma ihe bụ nsala na be ha. Mmadu ịmụ asụsụ ya na-emekwa ka ndi ahụ nwee, ma mara ebe ha si na udi agwa na ejiji e jiri mara agburu ha.

Okwu niile ndi a e kwugasiri na-eme ka anyi hu uru asusu na-abara ndi na-amu ya n'ulo akwukwo. O na-agwakwuazi anyi mkpa imu asusu Igbo di. O kwesikwara ka anyi si na ya mata na onye guru Igbo bu onye a na-atu anya na o ga na-akwado onwe ya maka ikuzi nkuzi; di ka ikuzi odidi uda, fonoloji, mofoloji, sintaaks ma o bu nghota okwu. Nke obula o tinyere uchu nay a, o ga-amuta ya, mara ya nke oma. O ga-etosikwa ilenye anya na nkuzi lingwistiks, si na ya muta nsogbu asusu na mgbochi ya, sikwa na ya mara ihe o ga-esi na mmuta lingwistiks mbamuru wee tinye n'oru maka imalite oru nke onwe ya, ma o bu icho oru goomententi.

Yusuf (2007) gakwara n'ihu n'ikowa ihe kpatara ndi na-amu Igbo ma o bu asusu Najjiria ji amu lingwistiks n'ulo akwukwo. O na-eme ha ka ha buru ndi nkuzi asusu, tumadi asusu Najjiria, na-emekwa ha ka ha gbara nchoputa atutu lingwistiks na nke e mere na lingwistiks mbamuru na mbo aka. Nke a ga-eme ka ha mara na ha ga-akuzi asusu Igbo, na-akwado onwe ha maka ya.

Anozie (2003) na-enye nkowa etu ndi Igbo si je West Indies na America imu asusu Igbo tupu ha aloa ikuzi ya n'ala Igbo. Mgbe ha lotara, ha malitere ichikoba mkpuru okwu Igbo, itughari otutu okwu site n'asusu Bekee na Frenchi wee banye n'asusu Igbo. Ha tughariri Akwukwo Nso, dee akwukwo grama Igbo, chikota olu asusu niile di n'asusu Igbo. Ihe Anozie (2003) na-ajuzi bu: kedu onodu asusu Igbo nozi na ya taa?

Ajuju a kwesiri ka ndi na-amu Igbo ugbo a zaa ya. Ndi agba ochie egosila mbo nke ha. Kedu ngosi mbo unu bu ndi na-amu Igbo n'oge ugbo a? Ha chikobara mkpuru okwu Igbo. Kedu nke unu bu ndi na-amu Igbo n'oge ugbo a chikobara? Ha tughariri otutu okwu Igbo na Bekee nakwa Frenchi. Kedu nke unu bu ndi na-amu Igbo ugbo a na-atughari? Ha tughariri Baibulu n'oge nke ha, dee akwukwo grama/utoasusu. Olee nke unu bu ndi oge ugbo a na-atughari ma o bu na-ede? Ndi mgbo ochie chikotara olu asusu digasi n'asusu Igbo. Olee nke ndi na-amu Igbo n'oge ugbo a chikobara ma tugharia?

Nke a na-egosi n andi na-amu Igbo n'oge ugbo a di ntala, juo ahụ oyi. Ha anaghi acho igba mbo, ma na-achọ ka ihe ufodu mee onwe ha. Ndi oge ugbo a anaghi eke nkwicha. Ha asapeghi anya ma ncha. Ha chorọ ibu ogaranya, mana ha achoghi igba mbo e ji abụ ogaranya. Ha achoghi ichu uchu banyere ihe ha ga-eme wee kwalite asusu Igbo ha na-amu, mana ha chorọ ka asusu Igbo nye ha oru. Ndi oge gbo kporo asusu Igbo mkpa, kwalite ya, wee si na ya nwee aha, nwee oru buru ndi e ji eme onu n'asusu Igbo. Kedu igba mbo ndi oge ugbo a na-agba di ka ndi guru asusu Igbo? E nweghi.

N'oge ahụ kwa, di ka Emenanjo (2010) si akowa, ihe na-ewu mgbe ahụ bu izipu umu amaala Igbo ka ha je guo asusu Igbo na Mahadum Edinburgh na School of Oriental and African Studies (SOAS) na iwube omumu asusu Igbo na Mahadum Ibadan na ndi ozo. Ha wubere The West African Linguistic Society, nke mechaara buru The Linguistic Association of Nigeria (LAN). Oge ahụ, lingwistiks bu amumamu na-enye ugwu. Ndi guru ya na-enwete oru, sonye n'ikwalite asusu Igbo, na-emeputa usoro edide Igbo, na-ede akwukwo maka ndi na-amu asusu Igbo di ka L1, na-edekwa akwukwo okaasusu Igbo, nke e sin a ya enye otutu okwu Bekee aha Igbo.

Ụdị ọrụ a na igba mbọ a, ha dị ugbo a? Olee nke ndị na-amụ Igbo ugbo a na-achọ imeputa site n'omumụ ha na-eme? O nwere okwu ọhụrụ ndị oge ugbo a gbakoro ọnu si ka ha meputa? O nwere mbọ nke onwe ha na-agba maka asụsụ Igbo ha na-amụ. Uche ha, ọ dị n'asụsụ Igbo? Ọ kwa ihe ha na-eme bụ, a na-eri raịsi, a na-arọ akpụ anya. Ha na-amụ Igbo, ha ana-eche na ọ bụ na Bekee ka inweta ọrụ dị mfe. E nwere ebe ihe ụwa toro ute? Igba mbọ si n'asụsụ Igbo nyere onwe ha aka bụ ihe a na-atụ anya n'aka ndị na-amụ Igbo n'oge ugbo a.

Kay Williamson, n'akwukwọ Emenanjo (2010), na-ekwu na onye ọbụla a kuziere lingwistiks aburula onye gụrụ lingwistiks. Onye ahụ kwesiri ina-arụ ọrụ onye gụrụ lingwistiks a na-ahụ anya, na-emetu aka. Ọ na-ekwu na onye ahụ kwesiri ina-akọwa asụsụ, na-achikọta, na-edetu ngwa ọrụ asụsụ Igbo, olu ndi, w.d.g. O wee na-akpọku ndi Naijiria ka ha hụ asụsụ ha n'anya site n'ikwalite ya, nwee ike na-edetu ụzọ mpuruchiche niile asụsụ Naijiria si agbanwe, na-adighari, Ọ na-ekwu n'Emenanjo (2010:4) na-asị:

Let the names of Nigerian linguists be honoured alongside those of the great Europeans of the 19th century, such as Koelle, who documented the languages he found spoken by the freed slaves in Freetown in his “Polyglotta Africana”. Who is going to produce our “Polyglotta Nigeriana”?

Okwu a Kay Williamson a-ekwu kwesiri ibu ihe njomi na mkpalite mmuo nye umu akwukwo na-amu Igbo ugbo a. Olee ihe ndi ha na-eme na-egosị ntinye n'oru na mbọ onye gurū lingwistiks ha gurū n'ulo akwukwo? O nwekwara onye n'ime ha na-achọ ibu Ogbalu nke abuo n'asusụ Igbo ha na-amu? E nwekwara ihe oheru ha na-achọ imeputa, nke a ga-eji na-elote ha etu e si eji “Polyglotta Africana” elote Koelle? Olee onye, n'umu akwukwo oge ugbo a ga-edeputa akwukwo nke ya, nke a ga-akpo “Polyglotta Igboricana”?

N'ihe gbasara imu asusụ Igbo n'ulo akwukwo, odee a ma ama n'asusụ Igbo, Emenanjo (2015) na-akowa na otu n'ime ihe ndi na-akpalite ya ide akwukwo Igbo bu ka ndi mmadu kwuo okwu, nwee arumuka banyere ihe ya dere. Ọ na-ekwu na ihe ọbụla ya dere na-enwe oghere digasi na ya, ebe umu akwukwo n andi nchocha ga-enwe ike inyochaputa ihe. N'ima atụ, ọ na-ekwu na oghere a ga-eji nchocha mechie ka dacha na mgbakwunye mgbatị, mgbakwunye, mgbakwunye mmeputa okwu, mmeka ngwaa, akpaalaokwu, wdg. Ọ na-aga n'ihu na-ekwu na ihe e mebeghi eme, a kpatubeghi aka juru na fonoloji, mofoloji, sintaaks na nghota okwu.

N'okwu ya, ọ na-asị na ihe e ji ama ndi na-eme ezigbo amumamu akwukwo bu irurita ka gbasara ihe onye ozọ dere, ma ọ bụ ihe onye nkuzi kuziri. Ọ na-ekwu na uto mmuta na amumakwukwo bu ime nnyocha na ime nchocha choputa ihe oheru ga-egosị na ndi ochie ataala nchara. Onye nkuzi ma ọ bụ nwata akwukwo enweghi ike iju ajuju gbasara ihe onye ozọ dere ma ọ bụ ihe onye nkuzi kuziri ezughi oke. Onye ahụ kwesiri ka e leghara ya anya.

Mmuta di mkpa n'okwu ndi a bu na umu akwukwo ga-asape anya na uburu ha, ghota nkuzi a na-eme, wee si n'ihe ha ghotara choputa ebe oghere di, ya bu ebe riri mperi ha ga-eledo anya wee dee akwukwo ga-akowa iri mperi ahụ nke oma. Ha nwere ike isi ebe ahụ juo ajuju,

ma ọ bụ were ebe ahụ mere ebe ha ga-eso nye onwe ha ọrụ ma ha gusịa akwụkwọ na mahadum.

Emenanjo (2015) na-aga n'ihu na-ekwu na olu asụsụ bụ ebe pụtara ihe ụmụ akwụkwọ, ndị odee na ndị ọka mmụta ga-enwiri ihe ha ga-atunye, nakwa nnyocha ma ọ bụ nchọcha ha ga-eme. Ọ na-ekwu na ohere ime nchọcha ntule na ntulekorita juru eju n'amumamu olu asụsụ dị iche iche.

Traugott na Pratt (1980) na-ekwu na onye mere amumamu lingwistiks nwere ike itinye ihe ọ mụtara na mbamuru amumamu. O nwere ike iji ya me ntucha amumamu ga, ma nke Igbo ma nke Bekee. Imami lingwistiks ime ga-enyere ụmụ akwụkwọ aka igbaso ezi usoro n'itinye mmụta lingwistiks n'ọrụ mbamuru n'udị amumamu ọbụla, ma nke amumamu, nkuzi na nsogbu si n'asụsụ.

Amumamu Asụsụ Mba Ọzọ

Imụ asụsụ mba ọzọ nwere otutu uru ya na ya na-eso, dị ka : inwe mmụọ icheputa ihe ọhuru, inwe uburu na-atu nko, inwe ohere inweta ọrụ n'ebe di iche iche, iga njem na mba ọzọ, inwe ezi mfumobi, imata omenala mba ọzọ nke oma, ikwalite mmụọ nnyocha na ntucha, mmụọ ichesa echiche echesa, ibawanye adimike uburu, imawaganye omenala ndi ọzọ, ije ofesi, inwe obi sara sara, inwe nka nzirita ozi, icho ọrụ n'ofesi, iri nnukwu ugwo onwa na ighotawanye uwa anyi no n'ime ya. Ọ ga-ebute igu akwụkwọ n'ofesi, inwe otutu enyi n andi mmekorita, ibu onye ntapia okwu na inwe ohere igu akwụkwọ n'efu (www.excite.com).

McGregor (2009) na-eche na ọ bụ ihe di mmadu mkpa na-akpata imu asusu mba ọzọ. Onye ahụ nwere ike choo ka ọ mara asu asusu mba ọzọ nke oma, buru oka ibe na ya. Na nkowa Finegan (2008), mmadu na-eji maka ije ezumike na mba ọzọ wee choo imu asusu ha, ma ọ bụ choo ibi ebe ahụ, ma ọ bụ inweta nzere mmuta. Onye ahụ nwere ike choo iji ya zu ahia, ruo ọrụ sayensi, mta iti egwu, isonyere ndi mba ahụ wee na-ebi ndu. Ọ na-eme ka mmadu matawanye asusu nne.

N'idonyere okwu a ukwu, onye ahụ ga-abawanye na mmuta asusu epum, o mee uburu ya achawapu, di nko, mepee mmuọ ncheta ihe, mee ka o nwee mmuọ itunye aro, nye mkpebi n'okwu. Nke ka nke bu inye onye ahụ uburu ima akwukwo n'ulo akwukwo (www.etoninstitute.com).

A na-amu asusu mba ọzọ iji mekonyere otutu ndi mba ọzọ, iji gbagote n'okwa, iji bawanye ihe uburu nwere ike ime - icheta ihe, igbochinwu nsogbu, inwe uburu ntule chara acha, nka ige nti, mara omenala ndi ọzọ ga, nwee mfumobi, w.d.g (www.leadwithlanguages.org).

Site na mkpatara ndi a niile anyi lebara anya, o gosiri na imu asusu mba ọzọ bara nnukwu uru. Ihe a na-erite na ya bu ya na-eme ndi mmadu ji ahapu asusu ha na-amu nke mba ndi ọzọ.

Amumamu Omenala

Ahaneku (2018) n'akwukwo *Iri Ji UNIZIK na Ezi-na-Ifite Igbo Heritage Conference* na-akowa uru omenala Igbo kwesiri ina abara ndi Igbo, tumadi umu akwukwo. Ọ si na

amụmamụ n'ihe ọbụla a na-eme n'omenala Igbo kwesiri ịbụ ohere a ga-eji tute asụsụ na omenala Igbo wee nye ha ndụ ọhụrụ site n'itinye mmemme ahụ n'ọnođu ọ ga-esi daba, ma sonye n'usoro ndụ a na-ebi n'oge ugbo a, nakwa n'isape anya na mmụta ọhụrụ ndị Afrika. Ọ na-akọwa na omenala bụ nchikọta ụzọ niile ndị ahụ ndị Igbo si ahazinye onwe ha n'ihe a na-eme na gburugburu ha. Ọ na-ekwukwa na ihe dị mkpa n'omenala bụ mmadụ isi na ya ziputa nsirihụ ụwa ndị Igbo na ihe ndị ha kpọrọ mkpa na-elegara anya, ma sizie n'omenala ndị na-ahazinye onwe ha n'uzọ dabara adaba n'udị ndụ a na-ebi ugbo a.

N'otu akwukwọ ahụ kwa ka Umeogu (2018:21), onye isi Fakoliti nke Aatị, kwuru ihe kpatara e ji wube "Igbo Village and Centre for African Civilization (IVACAC). Ọ na-ekwu na e wubere ya na UNIZIK ka e wee chekwaa njirimara ndị Igbo, werekwa na-egosị ihe anyị ji bụrụ ndị Igbo.

Mmụta ụmụ akwukwọ na-amụ Igbo ga-enweta bụ isi n'otu omenala mee ka ụmụ ụwa mara maka nsape anya ndị Igbo, mmụọ idị n'otu na igwebụike ndị Igbo. Nke a gosiri na ụwa natu anya na ndị gurụ omenala Igbo ga na-agba mbọ idotị ihe ha maarala n'omenala Igbo, kwunye nnu ọ ga-eji tọ uto ka ụdị nri a na-esi n'oge ugbo a. Ha kwesiri itinye mmụta oge ugbo a wee gosi okwukwe ndị Igbo n'ebe Chukwu nọ na adim uchu ha, ihu ego n'anya, igba mbọ, isi eru ala, mmụọ mmeputa ma ọ bụ ncheputa, igazu ebe niile mmadụ bi n'ụwa, ọchichi onye kwuo uche ya, w.d.g.

Ọzọ kwa, omenala bụ amụmamụ na-ebite ụdị echemeche dị iche iche site n'amụmamụ ndị ọzọ, dị ka: amụmamụ gbasara ndị mmadụ, akụ na ụba, akukoala, atutu amụmamụ, amụmamụ mmekọrịta mmadụ na ibe ya, atutu nzirita ozi, sayensi ndorondoro ọchichi na amụmamụ nghota ụbụrụ isi. Ọ bụ ebe ndị a ka omenala si ebite otutu ihe o ji eme amụmamụ (www.study.com). Nkọwa a na-egosị na onye gurụ omenala ga-enwe amamihe n'otutu amụmamụ ndị ọzọ, si ebe ahụ mụta, cheputa, mebe otutu ihe ga-enyere ya aka na ndụ; ya bụ, onye gurụ omenala n'ulo akwukwọ kwesiri ka a kpọwa ya ọmachancha.

O gosiri na onye gurụ omenala nwere ike ikuziri ndị okenye, ikuzi omenala, iru n'ebe nchekwa ihe omenala, ịbụ onye ndumodu omenala, ome nchọcha, w.d.g.

Amụmamụ Agumamụ

Gbasara ịmụ maka agumagụ n'ulo akwukwọ, Obichukwu (2009) bụ ebe anyị ga-esi mata uru dị na ya. Agumagụ bụ maka ekwurekwu na ederede. Ọ bụ ọrụ nka, ọrụ mmadụ ichemi echiche ime iji cheputa ihe ọhụrụ. Ọ bụ agumagụ na-emetutacha otutu ihe mmadụ nwere ike igabiga na ndụ. A na-esi na ya amuta otutu ihe ndị mmadụ gabigarala nke nwere ike ikpalite mmụọ mmadụ n'ikachi obi meputara onwe ya ihe a hụrụ anya ga-aba uru, nye ego. Ọ na-ekwu na agumagụ na-esi n'ihe garala aga, kpoga mmadụ na nke na-eme ugbo a nakwa nke ga-eme echi. Onye mụrụ maka agumagụ bụ onye na-akwa nka. O nwere ike imeputa ihe ọbụla, site n'ichesa echiche echesa, chemikwaa ya echemi.

Onye mụrụ maka agumagụ ga-ama etu mmekọrịta mmadụ na ibe ya si adaghari, na-agbanwe. Onye ahụ bụ onye e ji ụbụrụ kara aka, ụbụrụ ncheputa echiche, nka nzirita ozi, nka igu akwukwọ na agumagụ ma ọ bụ aghotaazaa, nka ịma asụ asụsụ, ịma ahazi okwu,

wee mara. Amumamu agumagu na-anucha mmadu n'amumamu ndi ozo di iche iche, mee onye ahụ o na-enwe mmasi igu akwukwo gbasara isiokwu di iche iche. Onye ahụ ga-abu onye oke edemede na agumagu.

Mmuta agumagu ga-agbaziri mmadu ibu odee a ma ama, n'ihia na onye edemede bukwa onye agumagu, onye nchesa echiche na onye mmuo arumuka n'isi okwu niile (www.enotes.com).

N'akuku ozo, onye muru agumagu nwere ike ikuzi Bekee (English) ma o bu Igbo, nwekwaa ike iru oru mbiputa akwukwo, oru ikopi ederede, oru nnyocha ederede. Onye ahụ ga-arunwu oru ikuzi Igbo di ka asusu mba ozo, nwekwaa ike iru oru nta akuko (www.wayup.com).

Amumamu Komputa

Amumamu komputa na-akwalite umu akwukwo n'igba mbo. Onye muru omumu komputa ga-amuta usoro ogbara ohuru e si amu akwukwo, muta mmaeme ohuru ga-enyere ya aka isonye n'usoro amumamu oge ugbo a. Ha ji ya achọ ihe na ntaneeti, were ya na-arụ oru nnwale nke ulo. Ha jikwa ya amu akwukwo, marazie iji komputa (ma nke ekwentị, ma nke mpanaka) wee na-amuta otutu ihe (www.jagranjosh.com).

A na-esi na komputa amuta etu e si eji igwe nkuputa okwu eme ihe. Ha na-esikwa na ya muta asusu komputa, kwalitekwa mmuta utasusu ha. O na-eme ha ahapu ina akpodo isi n'akwukwo ogugu oge obula, kama ha akpodo isi na komputa, na-aga na websaiti, na-achọ mmuta ohuru. Komputa na-eme ka umu akwukwo muta nzirita ozi n'udi di iche iche, mee ha amata ihe ndi ha amabughi, tinyekwuo iji ruwa oru aka ha ga-eji na-akpata ego (www.itstillworks.com).

Fromkin, Rodman na Hyams (2005) na-ekwu na komputa na-enyere umu akwukwo aka ichota ihe ha amaghi, ime ntughari ederede na asurasu, ima ka e si eme nchikota ederede, ima ka e si ede edemede nchocha na ihe ndi ozo a na-edede.

Fromkin, Rodman na Hyams (2005) na-egosị etu amumamu komputa si asape umu akwukwo anya, mee ha ha enwee ike imawaga, imutawaga ihe, tumadi etu ha ga-esi bara onwe ha uru n'uzo di iche iche. Ha na-esi na ya muta icho ihe ha amaghi, isu asusu komputa, imuta uzo ogbara ohuru, imuta ime ntughari asusu, imuta ide edemede, ime nchikota ederede. N'uzo digasi etu a ka ha ga-esi nye onwe ha oru, baara onwe ha uru, nwete oru ngwangwa (www.jagranjosh.com, www.itstillworks.com).

Atutu Nchocha

O bu atutu ike asusu agburu (ethnolinguistic vitality theory) na atutu njumafọ onwe (theory of self-esteem) ga-amunyere anyi oku ime nchocha a. Ka anyi kowaa ha n'otu n'otu.

Atutu Ike Asusu Agburu

Atutu ike asusu agburu bu Bourhis, Giles na Taylor (1977) wubere ya n'afọ 1977. Atutu a bu n'uche imata ma ndi obula nwe asusu, ma ha ejirila maka isu asusu mba ozo gbahapu ikwalite asusu ha, site n'inwe mmasi n'asusu mba ozo kari nke agburu ha. O buru na ha

agbahapụ ikwalite asụsụ ha, atụtụ a na-ekwu na ọ ga-eme ka asụsụ agbụrụ ha nwee obere ike, mana ọ bụrụ na ha na-etinye uchu n'ime asụsụ agbụrụ ha, ihe ọ pụtara bụ na asụsụ agbụrụ ha ga-enwe ezigbo ike. N'ihia nke a ka Emenanjo (2010) ji ekwu na ọ bụrụ na agbụrụ nwe asụsụ jiri maka isụ ọtụtụ asụsụ leghara asụsụ ha anya, mee ya ka ọ nọrọ n'ọnọdụ ojoo, ọ ga-eme ka asụsụ ahụ tinye isi n'uzo onwu ya. Isụ ọtụtụ asụsụ adighi njo, mana ebe o si di njo bụ ma ọ na-eme ka ndi nwe asụsụ na-ahapụ asụsụ agbụrụ ha, na-agbaga na nke ndi mba ozo.

Ike Atụtụ a Nwere

Na nkowa Bourhis, Giles na Taylor (1977), mgbe obula ndi nwe asụsụ na-emekorita ihe, na-ahụ onwe ha ka otu ndi nwekorọ otu asụsụ jikoro ha onu, asụsụ ha na-agbalite, nwee etomuto na-egosi na asụsụ ahụ nwere ike. Asụsụ obula na-ejikọ ndi nwe ya onu etu a ka a na-asi na o nwere ike. Mana ọ bụrụ asụsụ adighi ndi nwe ya mkpa, a naghị eme ha ka ha na-ebikota onu ghara ikwalite ya, e jighi ya eme ngala, a mara na ike asụsụ agbụrụ ahụ pere mpe.

Etu e si Etinye Atụtụ a n'Oru

Bourhis, Giles na Taylor (1977) na-akowasi ike na atụtụ a na-enye aka n'ime ka a mara atụtụ a ga-eji nyere agbụrụ ahụ aka. Ọ na-akpalitekwa mmuo agbụrụ ahụ ka ha bido huwa asụsụ ha n'anya, na-etinye uchu n'imụ ya n'ulo akwukwo, werekwa ya na-ekwukorita okwu n'ezinaulo. Ọ na-enyekwa aka n'ichoputa ihe kpatara ndi agbụrụ ahụ ji agbahapụ asụsụ ha. E ji atụtụ a emere ngwa oru e ji achoputa udi agwa agbụrụ obula na-akpaso asụsụ ha.

Atụtụ Njumafo Onwe

N'agbanyeghi ndi rurula otutu oru n'atutu a, otu onye a ma na ọ bụ ya malitere atutu a bu James (1892). Ihe atutu njumafo onwe na-ekwu bu na onye obula bu mmadu kwesiri inwe mmuo afo ojuju gbasara ihe ya bu, kwenye n'ime onwe ya, na ya bu onye di mkpa, zuru oke, Chineke kenyere ndi uwa ka ọ baara ha uru. Ọ bụ atutu a na-ekwu maka mkpa ọ di na onye obula ga-abu onye onwe ya juru afo; ọ bughị onye na-eleda onwe ya anya, kama onye tukwasiri obi na ya bu onye oganihu, onye na-eme eme, onye ga-emeputa ihe ga-ewu ewu n'uwa, onye uwa ga-ekwu maka ya.

Ike Atụtụ Njumafo Onwe

Ebe ike atutu a gbajuru doro bu n'igosi na mgbe mmadu nwere afo ojuju nke onwe ya, ọ na-akpalite mmuo onye ahụ ihoro, kpebie n'obi ya udi mmadu ọ choro ibu n'odinihu, na-agbazi mbo etu ọ ga-esi buru onye ahụ ọ choro. Maxwell Maltz si n'aka www.mentalhelp.net ziputa ike atutu a nwere. Ọ na-ekwu, si na enweghi njumafo onwe di ka mmadu igba mbo inyapu ugboala n'elu na ọ gbadoro breeki ukwu, ya bu mmadu igba mbo ka ya mee ihe agaghi ekwe omume. Nke a gosiri na onye enweghi afo ojuju agaghi azopuli ije; ọ gaghi emeputanwu ihe obula n'uwa.

Etu e si Etinye Atutu Njumafo Onwe n’Oru

Ebe a na-ahukari etu e si etinye atutu a n’oru bu n’ihe di iche iche o na-akpalite mmuo onye nwere njumafo onwe ime. O na-akpalite mmuo onye ahụ ka o were anya ime mmuo ya, buru uzo hu udi nnukwu mmadu o ga-abu na ihe o ga-abu, tupu oge ahụ eru. Nke a na-adonye ukwu n’okwu Napoleon Hill kwuru, na mmadu ga-emenwu ihe obula o ga-echeputanwu n’echiche.

Ihe o gosiri bu na o na-eme mmadu o kwudosie ike na mkpebi obi ya. O na-eme mmadu o na-ahu onwe ya mgbe niile di ka onye mmeri, onye ma ebe o na-eje na ndu. Onye ahụ agaghị abu onye a na-akwaghari akwaghari, kama onye kwudosiri ike na mkpebi ya. O na-eme onye ahụ o na-eche echiche oganihu mgbe niile, na-egosi ya n’agwa o na-akpa, nke a na-ahu anya, na-egosi ya n’ihe ha na-eme, udi ozuzu o na-enye onwe ya, etu o si elegara onwe ya anya, n’ihe o na-ekwu, mbo o na-agba na etu o si ahuta onwe ya.

Kaitholil (2005), n’ikwado okwu ndi a, na-ekwu na njumafo onwe na-eme ka mmadu kwudosie ike mgbe obula onye ozo gwara ya okwu ojoo. Mmadu si onye ahụ na o ga-ala n’iyi, onye ahụ akwudosie ike gwaghachi ya na ya agaghị ala n’iyi, na ya ga-aburiri nnukwu mmadu na ndu ya, na ya ga-eruriri ebe olile anya ya di na ndu. Nkwudosi ike di etu a bu ihe e jiri mara onye nwere njumafo onwe.

Ntucha Ngwa Nchocha

N’ebe a ka anyi ga-atucha ajuju onu anyi gbara umu akwukwo mahadum banyere anomnisi ma o bu anaghi esonye n’ihe niile ha na umu akwukwo ndi ozo kwesiri ina emeko onu n’ulo akwukwo.

Tebulu (1a): Tebulu (1a) na-egosi ajuju a gbara umu akwukwo na-agu Igbo na mahadum

klaasi Ndi a Juru Ajuju	Udi Ajuju a Juru ha							
(1) Ndi Afo Nke Abuo	Ajuju nke mbu	Ajuju nke abuo	Ajuju nke ato	Ajuju nke ano	Ajuju nke ise	Ajuju nke isii	Ajuju nke asaa	Ajuju nke asato
(2) Ndi Afo Nke Ato	Kedu aha gi?	I bu onye Igbo?	I na-amu Igbo na mahadum?	Kedu ihe kpatara i ji amu Igbo?	Olee udi nkuzi a na-enye unu?	Imu Igbo ana enye unu anuri?	O nwere ihe di iche n’etiti onye guru Igbo na ihe ndi ozo	O nwere ndi i maara ji digrii Igbo ha bido ezigbo oru
(3) Ndi Afo Nke Ano								

Ebe Mgbado Ụkwụ n'Ajuju Nchọcha

Ka anyị kowaa etu anyị siri hazi ajuju nchọcha a. Dị ka o si dị na tebulu dị n'elu, ndị anyị gbara ajuju ọnu bụ ndị afo nke abuo, nke ato na nke ano. Anyị agbaghi ndị afo nke mbu ajuju ọnu. Ihe kpatara anyị ji gupu ha na ndị a ga-aju ajuju ọnu bụ maka na ha ka biara oheru na ngalaba Igbo. Ha amachabeghi ihe ekwe na-aku n'amumamu na mmemme di n'ulo akwukwo. Ha batara oheru na mahadum, ka jiri otu ukwu wee kwuru.

A bia na ndi a gbara ajuju ọnu, a horo umu akwukwo iri na ise iri na ise na klaasi obula. Ndi niile a gbara ajuju ọnu na ngalaba Igbo gbakotara 45. Ndi klaasi nke abuo di 26, a horo 15. Ndi klaasi nke ato na nke ano di 28 na nke obula, e wee horo 15 gbaa ajuju ọnu na nke obula.

N'okpuru ebe a, lezie tebulu ndi na-egosị ka o si ga:

Tebulu (1b): Tebulu Imata Ndiiche Ndi Guru Igbo na Ndi Agughi Igbo

Ndiiche	Ndi a juru ajuju	Nomba kwere ekwe	Nomba juru aju
Afo nke abuo	15 n'ime 26	3	12
Afo nke ato	15 n'ime 28	2	13
Afo nke ano	15 n'ime 28	1	14
Mgbakota	45	6	39

Tebulu (1c): Tebulu Imata Pasenti Ji Ya Aru Oru

Iru Oru	Pasenti kwere ekwe	Pasenti juru aju
Afo nke abuo	80	20
Afo nke ato	86.66	13.33
Afo nke ano	93.33	6.66

Tebulu (1d): Tebulu Imata Pasenti Igu Igbo na-enye Anuri

Igbakuta uwa azu	Ndi a juru ajuju	Pasenti kwere ekwe	Pasenti juru aju	Pasenti azaghi aziza
Afo nke abuo	26	66.66	13.33	20
Afo nke ato	28	80	6.66	13.33
Afo nke ano	28	100	0	0

Ntucha Ihe Bụ Ino n'Isi n'Ime Uwa

N'asusu Igbo, mgbe mmadu gbakutara ihe obula azu, ihe o putara bu na onye ahụ chere ihu ebe ozo, hapu ile anya n'ebe ihe ahụ di. N'otu aka ahụ, "uwa" bu ebe ndi mmadu bi, burukwa ebe otutu ihe na-eme. Etu a ka mahadum si buru ebe otutu umu akwukwo no na-amu akwukwo. O bukwuzi ebe otutu ihe na-eme. Ndi na-amu akwukwo na-amu. Ndi na-aso mpi egwuregwu boolu na-aso. Mahadum weputere ohere nrurita uka umu akwukwo na-eme n'etiti onwe ha. Umu akwukwo na-aso mpi n'ihe di iche iche, di ka egwuregwu boolu, w.d.g. N'asompi niile a a na-eme, e nwere ihe nrite, ihe ituru ugo na ikwanye ugwu na-eso nke obula. Ihe bu ino n'isi bu mgbe ngalaba obula di na mahadum esonyeghi n'otutu ihe ndi a a na-eme. O gosiri na ngalaba ahụ anaghi eleru anya n'ihe a na-eme. Ha anakwanighi eso eme ihe a na-eme. Ha anakwanighi eje ebe a na-eme udi mmemme ndi ahụ. O bu esonyeghi n'ihe a na-eme n'ulo akwukwo mgbe niile bu ino n'isi.

Mmechi

Edemede nchocha a egosila na onye ji asusu Igbo ji ihe. Anyi ahula na asusu Igbo bu ezigbo ihe omumu na mahadum n'ih i na udi oru di iche iche na-eche onye guru Igbo, malite n'oru nkuzi, oru mbipute akwukwo, oru nta akuko, oru ofiisi, iba ami, polisi, kostom wdg. Onye guru Igbo na onye guru ihe ndi ozo nwere ike ibido ofu udi oru n'ebe di iche iche di ka ndi gaarala mahadum. Ihe a na-akwu onye obula gara mahadum ka a na-akwu ibe ya. Ya bu na ihe a na-akwu onye guru amumamu obula ka a ga-akwu onye guru amumamu Igbo. Nke a putara na onweghi ihe onye guru Igbo tufuru.

Edensibia

Ahaneku, E.(nd.) (2018). *Iri ji Unizik & Ezinifite Igbo heritage conference* (2018). SCOA Heritage.

Anozie, C. (2001). *Igbo kwenu(akukọ na omenala ndi Igbo)*. Enugu: Computer Edge Publishers.

Bourhis, R. Y., Giles, H. and Taylor, D. M. (1977). *Towards a theory of language in ethnic group relations*. In H. Giles (Eds.), *Language, ethnicity & intergroup relations*, pp.307-48. London: Academic Press.

Emenanjo, N. (2010). *Endangered languages in Nigeria. (Ed.)*. PortHarcourt: Grand Orbit Books.

Emenanjo, N. (2015). *A grammar of contemporary Igbo (student's edition)*. PortHarcourt: M&J Grand Orbit Communications.

Finch, G. (2000). *Linguistics terms and concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Finegan, E. (2008). *Language: Its structure and use*. Boston, USA: Thomson Wardsworth.

Fromkin, V., Rodman, R. and Hyams, N. (2005). *An introduction to language*. Boston, USA: Wardsworth.

James, W. (1892). *Psychology: The briefer course*. New York: Henry Holt.

Kaitholil, G. (2005). *Make optimism your target*. Mumbai: Dominic V. Brandra.

Ndimele, O.M. (2005). *Semantics and the frontiers of communication (2nd edition)*. Portharcourt: University of PortHarcourt Press.

Obichukwu, O. (2009). *Elements of literature (volume 1)*. Mushin-Lagos: Treasure Publishers

Traugott, E. C. and Pratt, M. L. (1980). *Linguistics: For students literature*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc.

Umeogu, B. (2018). Discourse on iri ji. In *Eze-na-Ifite and Igbo Village (IVACAC)*. Awka: SCOA.

Yusuf, O. (2007). *Basic linguistics for Nigerian language teachers*. PortHarcourt: Grand Orbit Communications.

Internet Sources

Benefits of learning a foreign language Accessed on April 26, 2020: <https://www.etoninstitute.com> blog top

Indigenous language education, accessed on April 26, 2020: <https://en.m.wikipedia.org>.

Benefits of teaching indigenous languages, accessed April 26, 2020: www.masterstudies.com.
Advantages of studying a language, accessed on April 26, 2020: www.dameanusabun.blogspot.com.
Why study culture, accessed on 23rd April, 2020: (www.study.com).
The benefits of computer education, accessed on 23rd April, 2020: <https://www.jagranjosh.com>